

İngilizlerin Petrol Özelinde İran'daki Yerel Aşiretlerle Kurduğu İlişkiler^{1 2 3}

Alper YILDIRIM⁴

Başvuru Tarihi: 13.08.2022

Kabul Tarihi: 20.10.2022

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

20. yüzyıl Kaçar Hanedanı döneminde İran'ın merkezi otoritesi güçsüz durumdadır. Merkezden uzak eyaletlere hükmedemeyen Kaçar yönetimi aşiretlerin başına buyruk siyasetlerinin önünü alamamıştır. Özellikle İran'ın güney-güneybatı bölgesince uzanan Bahtiyârîler ile Şeyh Hazal'ın aşiretleri bölgenin hâkim unsurları arasında yer almaktadır. Bu unsurlar, sonradan bölgede petrolün keşfiyle birlikte daha da ön plana çıkmışlardır. Zira merkezi otoritenin zayıflığı İngiltere'nin İran petroleri üzerindeki kontrolünü zora sokmuştur. Bunun en önemli sebebini ise bölge petrollerinin güvenlik meselesi oluşturmaktadır. Bahtiyârî kabileleri ve Şeyh Hazal'ın taraftarları bölge petrollerinin güvenliğini tehdit etmekte ve zararlı faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu bölgelere hükmedemeyen Kaçar yönetimi petrole yönelik zararlı faaliyetleri önleyememiştir. Öte yandan aşiretler petrolle ilgili İngiltere hükûmetinden birtakım ayrıcalıklar talep etmişlerdir. İngiltere hükûmeti aşiretlerin konumunu göz ardı edememiş ve süreç taraflar arasında anlaşma yapılmasına kadar varmıştır. Bu çalışma, İngiliz petrol siyasetinin İran aşiretleri üzerindeki gelişimini ortaya koymayı ve bu sayede İngiltere'nin İran'ın iç dinamiklerine olan tesirini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İran, İngiltere, Petrol, Aşiretler, Ayrıcalıklar

Atf: Yıldırım, A. (2022). İngilizlerin petrol özelinde İran'daki yerel aşiretlerle kurduğu ilişkiler. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(4), 1165-1180.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Bu makale, yazarın "Kaçarlar Devrinde İran Petrolleri (1872-1925)" başlıklı doktora tezinin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş halidir.

³ "İngilizlerin Petrol Özelinde İran'daki Yerel Aşiretlerle Kurduğu İlişkiler" başlıklı makalemde danışman hocam Prof. Dr. Hasan Hüseyin ADALIOĞLU'nun isminin yazar olarak bulunmasından feragat ettiğini bildiririm.

⁴ Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, alper.tae@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9803-0766

The Relations Established by the British With the Local Tribes in Iran in Particular for Oil

Alper YILDIRIM⁵

Submitted by: 13.08.2022

Accepted by: 20.10.2022

Article Type: Research Article

Abstract

During the 20th century Qajar dynasty, Iran's central authority was weak. The Qajar administration, which could not dominate the provinces far from the center, could not prevent the maverick politics of the tribes. In particular, the tribes of the Bakhtiari extending to the south-southwest region of Iran and Sheikh Hazal are among the dominant elements of the region. These elements came to the fore with the discovery of oil in the region later on. The weakness of the central authority made it difficult for Britain to control Iranian oil. The most important reason for this is the security issue of the oil of the region. The Bakhtiari tribes and the supporters of Sheikh Hazal threaten the security of the oil in the region and engage in harmful activities. The Qajar administration, which could not dominate these regions, could not prevent harmful activities towards oil. On the other hand, the tribes demanded some privileges from the British government regarding oil. The British government could not ignore the position of the tribes and the process reached the conclusion of an agreement between the parties. This study aims to reveal the development of the British oil policy on the Iranian tribes and thus to reveal the influence of the UK on the internal dynamics of Iran.

Keywords: Iran, England, Oil, Tribes, Privileges

⁵ Osmangazi University Social Science Institute Department of History, alper.tae@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9803-0766

Giriş

İran coğrafyasında petrolün varlığı çok eski devirlerden beri bilinmektedir. Bölge insanı, iptidai koşullarda dahi buradan petrol çıkarmayı başarabilmiştir. Ancak temin edilen mevcut kaynaklar gündelik kullanım ile sınırlı kalmıştır.

19. yüzyılda petrol endüstrisinin ortaya çıkması ve petrol gereksinimlerinin şekil değiştirmesi, sanayileşme sürecindeki devletleri petrol arayışına sevk etmiştir. Bu devletlerden biri de İngiltere'dir. İngiltere'nin petrol temin etme arzusu, İran-İngiltere ilişkilerini yeni bir boyuta evirmiştir. Donanma yakıtını kömürden petrole dönüştürmek isteyen İngilizler, İran'daki petrol rezervlerinin tespitiyle beraber bölgede etkin bir siyaset izlemişlerdir. Petrolün özellikle İran merkezî yönetiminin temas edemediği alanlarda zuhur etmesi, İngilizleri buralarda etkili olan bölge aşiretleriyle birtakım ortaklıklar kurmaya mecbur kılmıştır.

İngiltere'nin söz konusu aşiretlerle olan ilişkisi ve onlar üzerinden geliştirdiği petrol siyaseti çalışmamızın ana eksenini oluşturmaktadır. Bu hususta çalışma temelde aşağıdaki ana soruları tartışacak ve bunlara cevap arayacaktır:

- İran'daki aşiretlerin İngiltere ile ilişkilerinin kökeni neye dayanmaktadır?
- Tarafların ortak çıkarları hangi yönde şekillenmiştir?
- İngilizlerle aşiretlerin ilişkisinde İran hükümetinin konumu nedir?

Çalışmanın konusu, İngiliz petrol siyasetinin İran'ın iç dinamikleri üzerindeki tesirini açıklamak ve İngilizlerin yerel aşiretlerle ilişkilerini ortaya koymak açısından önem arz etmektedir. Bu minvalde çalışma 19. yüzyılın ortalarından 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadarki süre ile ve İran coğrafyasıyla sınırlandırılmıştır.

Çalışmanın hazırlanmasında literatür taraması yöntemiyle İran-İngiltere ve Osmanlı arşiv kayıtlarından, güncel kaynaklardan ve dönemin kaynaklarından istifade edilmiştir. Ayrıca konu merkezli bir metot izlenerek bölümlendirmeler kronolojik ve kavramsal olarak ele alınmıştır.

Konu ile ilgili doğrudan ya da dolaylı olarak daha önceden yapılmış bazı çalışmalar mevcuttur. Bu çalışma, İran'daki aşiret meselesinin dış siyaset yönünden ve politik-ekonomik açılardan ele alınması sebebiyle bu alanda yapılmış diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Zira İran'daki aşiretler üzerine yapılmış olan çalışmalar genelde askerî ve etnik yönlerden ele alınmıştır. Bunun dışındaki çalışmalarda ise konu, sınır meseleleri üzerinden değerlendirilmiştir. Ortaya koyulan çalışma İran'daki yerel aşiretlerin İran'ın iç ve dış dinamiklerine olan etkilerini saptamak adına da farklılık göstermektedir.⁶

Petrol Endüstrisinin Ortaya Çıkışı

Dünya petrol sanayisinin 19. yüzyılın ortalarında başladığı genel kabul görmüştür. Bilim insanları, bu dönemde okuma-yazma oranının artmasıyla insanların geceleri ucuz ışığı elde etme ihtiyacının oluştuğundan bahsetmiştir. Bu ihtiyaca 1849'da İskoçyalı James Young'un keşfettiği "mum" ile çare bulunmuştur. Akabinde Kanadalı Abraham Gesner de "Kerosene" ismini verdiği gaz yağı elde etmeyi başarmıştır. Bu buluş petrol endüstrisinin gelişimine katkı sağlamıştır. 1859 yılında Amerika'da kömür ve petrolden gaz yağı üretmeyi başaran 50'den fazla fabrikanın açıldığı bilinmektedir (Göksu, 1971, s. 3). Galiçya ve Romanya köylüleri de

⁶ İlgili çalışmalar için bkz. Sarısan, Sadık. (1997). Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Bahtiyari Politikası. *OTAM*, 8, 295-318; Kocatürk, Önder. (2011). İngilizlerin Irak ve Basra Bölgesindeki Faaliyetleri (1913-1914). *Turkish Studies*, 6(3), 1449-1462; Fındık, Melahat. (2012). *Between the Order and Disorder: The Problem of Nationality among Ottoman-Iranian Tribes in the Hamidian Era*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

kazdıkları kuyularda ham petrole ulaşmışlardır. 1854'te petrol Viyana'da bir ticaret malzemesi haline gelmiş, 1859'da Galiçya bir gazyağı merkezine dönüşmüştür (Yergin, 2017, s. 22).

Sanayileşmenin gelişim göstermesiyle birlikte makinelerin yağlanma gereksinimleri ortaya çıktı (Yergin, 2017, s. 21). Bu süreçte petrol ve türevlerinin kullanım alanlarının daha çok aydınlanma, ısınma ve makine yağlama sektörlerinde yoğunlaşmaktaydı. 28 Ağustos 1859 tarihinde, ABD'de Albay lakaplı kondüktör E. L. Drake ve beraberindekiler tarafından yaklaşık 69 feet⁷ derinlikte petrole ulaşıldı (Bacon, 1916, s. 217).

Drake'nin Pennsylvania'da kazdirdığı bu kuyunun bilinçli olarak elde edilmiş ilk petrol kuyusu olduğu iddia edilmektedir. Ancak bu iddialara aksi görüşler de mevcuttur. Zira o dönemde petrol endüstrisi herhangi bir hukukî zemine dayanmamaktadır (Fürûzân, 1342 h.ş., s. 28). Fakat yine de bu faaliyet sondaj yöntemiyle petrole ulaşılabilceğini tüm dünyaya ispat etmiştir. Böylece Drake'in açtığı sondaj kuyusu, petrol endüstrisinin başladığı tarih olarak kabul edilmiştir (Golyer, 1938, s. 268; Göksu, 1971, s. 4).

İlerleyen süreçte Pennsylvania'da açılan 75 kuyudan yılda 450 bin varil petrol üretilmeye başlandı (Fanchi ve Fanchi 2016, s. 19). 1865 yılında genç müteşebbis J. Rockefeller rafineri alanında çalışmalara başladı ve kısa sürede başarı sağladı. 19. yüzyıldan itibaren başta Rusya ve Hollanda olmak üzere yeni rakiplerin ortaya çıkmasıyla büyük ve modern petrol tankerleri inşa edilmeye başlandı (Göksu, 1971, s. 4-5). Rockefeller'ın yaptığı rafineri yatırımı sonrası (Gresh ve Vidal, 1991, s. 44) bu akıma başta İngiliz ve Fransız şirketleri olmak üzere Batı Avrupa da dâhil oldu (Losev ve Tysoosky, 1984, s. 24).

Rockefeller'ın Standard Oil ile başlayan petrol üretimi, içten yanmalı motorların icadıyla daha da ivme kazandı. Çok geçmeden petrolün deniz savaşlarındaki stratejik önemi de anlaşıldı. Bu sebeple İngiliz Amiral Lord Fisher, donanma yakıtını kömürden petrole çevirme kararı aldı (Engdahl, 2004, s. 19).

20. yüzyılda kömüre dayalı üretimin yerini petrole bırakmasıyla, başta askerî alanlar olmak üzere ekonomik ve siyasî alanlarda da çeşitli stratejik değişiklikler meydana geldi. Bunun en önemli sebebi sanayileşme sürecini tamamlamış devletlerin üretimi gerçekleştirecek yakıtı, yani petrole sahip olmamalarıydı. Bu sebeple petrol yataklarının keşfedildiği İran büyük devletlerin imtiyaz elde etme siyasetleri ile karşı karşıya kaldı. Birinci Dünya Savaşı ile beraber Orta Doğu'nun doğal kaynaklarının çok uluslu şirketlerin himayesine girmesiyle, bölge devletleri giderek bu şirketlere bağımlı hale geldiler. Böylece Orta Doğu coğrafyasının yeniden şekillenme süreci başladı (Akkaya, 2016, s. 1-2). Zira bu coğrafyadaki zengin petrol yatakları bölgeyi bir cazibe merkezi haline getirmiş ve yeni mücadelelerin oluşumunda önemli rol oynamıştır (Giritli, 1975, s. 5).

20. yüzyılla birlikte, özellikle savaş gemilerinde akaryakıt kullanımına başlanması petrolün önemini arttırmış ve bu durum İngiltere, Fransa ve Almanya'yı harekete geçirmiştir. Kendi petrol rezervleri yeterli olmayan bu devletler, başta Orta Doğu olmak üzere diğer ülkelerin petrol kaynaklarını ele geçirme gayretine girmişlerdir (Alkin ve Atman, 2006, s. 20-21). Petrol her ne kadar keşif, çıkarma ve kullanım evrelerini 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başları gibi geç bir dönemde yaşasa da ilerleyen süreçte dünyanın en gözde yakıtı olarak hızlı bir şekilde enerji sektöründeki yerini almıştır.

İngiltere'nin Petrol Endüstrisine Dahli ve İran Petrolleri Siyaseti

20. yüzyılın ilk çeyreğinde, dünya petrol endüstrisindeki gelişmeler İngiliz petrol endüstrisinin ortaya çıkışına zemin hazırladı. Başlarda, özellikle 1900'de İngiltere'nin petrol endüstrisi son derece küçüktü. Dünya petrolünün neredeyse tamamı yabancı şirketler tarafından yabancı ülkelerde üretilmekteydi. İngiltere içerisinde sadece küçük bir İskoç petrol endüstrisi yer alıyordu. Buna ilaveten diğer küçük İngiliz petrol şirketleri için Bakü, Burma ve Hollanda Borneo'su gibi yerlerde petrol sahası temelleri oluşturulmuştu. Ancak

⁷ 1 Feet(ft) = 0,3048 m. (30,48 cm.) Bkz. Tefvik Güyagüler. (1984). Uluslararası Birimler Sistemi. *Madencilik*, 23(1), s. 46.

çeyrek asır içerisinde İngiliz petrol teşebbüslerinin konumunda dikkate değer değişiklikler meydana geldi. İngiltere’de üretilen petrol miktarı az olmasına rağmen İngiliz petrol şirketleri dünyanın büyük bir kısmına yayılmıştı. Kısmen İngiliz malı olan çok uluslu Royal Dutch Shell Grup, dünya çapında üretim ve pazarlama hususunda önemli bir yer edinmişti. Meksika ve Irak’ta ise İngiliz petrol çıkarları güçlü bir konum oluşturmaya başlamıştı. Bunun yanında İran’daki geniş petrol rezervlerini kontrol etmeye başlayan yeni İngiliz şirketi giderek ikinci bir Avrupa çok uluslu petrol şirketi olma yolunda ilerliyordu (Jones, 1981, s. 7). İngiltere’nin tüm bu petrol atılımları daha çok, mevcut kaynakların sürekli hale getirilmesi ve petrolün İngiliz malına dönüşmesi kaygısıyla gerçekleşti.

1900’lü yılların başında İngiltere’nin enerji ihtiyacının %1’den azı petrol ürünlerinden temin ediliyordu. Küçük, yerel petrol ticareti gazyağı ve madenî yağlara yönelikti. Petrol, minimal altyapıya sahip tamamen yeni bir teknolojinin kullanılmasını içeriyordu. Demiryollarının birkaç istisnası dışında kömür taşıyan ekipmanlar petrol taşımak için işe yaramıyordu. Zira bu ekipmanlar kömür taşıma amacıyla üretilmişti ve bir gecede değiştirilemezdi. Ancak petrol tedariği garanti edilirse, gerekli lojistik altyapı ve depolama tesisleri geliştirmeye değerdi (Brown, 2003, s. 44).

İngiltere’nin petrol sahalarının genişlemesi, devlet merkezli olmaktan çok serbest girişimlerin ürünüydü. Bu yüzden İngilizlerin yabancı yatırımları Fransızlardan farklı olarak devletten pek etkilenmedi. İngiltere hükümetinin petrol endüstrisine dahil olma sebebi ise üç ayrı iddia üzerinden ele alındı. İlk olarak, birkaç İngiliz kolonisi petrol şirketlerinin dikkatini çekmeye başladı. Ayrıca Londra’daki hükümet, kuzeydeki petrol ve gaz keşiflerinden önce petrol arama ve çıkarma konusunda zorlanıyordu. Kuzey keşifleri bu sorunu bir nebze çözdü. İkinci olarak, Orta Doğu ve Latin Amerika’nın petrol bölgeleri diplomatik olarak hassas sahalardır. Farklı milletlerin petrol şirketleri arasındaki rekabet giderek uluslararası siyasî rekabete dönüşmüştür. Son olarak ise, 1900’den sonra Kraliyet donanması gemilerinde kömür yerine petrol kullanılması kararıdır (Jones, 1981, s. 7-8).

Orta Doğu’da petrolün ilk ele alındığı coğrafya İran’dır (Kaya, 2008, s. 236). 28 Mayıs 1901 tarihinde imzalanan D’Arcy imtiyazıyla beraber İran’da petrol endüstrisinin temelleri atıldı (Esnâd-i Neft, 1330 h.ş., s. 5). Bu imtiyaz⁸ sayesinde İngiliz kökenli müteşebbis D’Arcy, İran’ın güney-güneybatı bölgesinde 60 yıllığına doğal gaz, petrol, asfalt ve doğal mum (ozokerit) gibi kaynakların bulunması, çıkarılması, taşınması ve ticarete uygun hale getirilip satılması hususunda bir ayrıcalık elde etti. Anlaşmaya göre İran hükümeti bu imtiyazlardan elde edecek gelirlerin sadece %16’sını alabilecekti (SÂKMÂ, Şomâre-yi Sened: 2254475, Menba’: 5/32476). D’Arcy ise İngiltere’nin yüzölçümünden daha büyük bir alanda araştırma yapma hakkı kazanmış oldu (IOR/R/15/6/445). Söz konusu imtiyazın işlerlik kazanabilmesi için iki yıl içerisinde “First Exploitation Company” adlı bir şirket oluşturuldu (Rouhani, “D’Arcy, William Knox”, 1994).

Petrolün keşfedilmesinden önce İran, Orta ve Batı Asya’daki üstünlük mücadelelerinde Rusya ile İngiltere arasında büyük bir piyondur. Ancak petrol çağının gelişimiyle birlikte İngiltere, İran’ı jeopolitik bir ekonomik varlık olarak gördü (Farrokh, 2011, s. 240). İngiltere’nin İran’a karşı olan bakış açısındaki bu değişiklik, Birinci Dünya Savaşı ile beraber donanmada kendini göstermeye başladı.

Üç önemli faktör İngiliz donanmasının petrole meyiletmesinde etkili oldu. Bunlar; yeni tedarik yöntemleri, yakıt ateşleme sistemlerindeki iyileştirmeler, kaynakların miktarı ve çeşitliliğindeki artışı (Brown, 2003, s. 47). Dönemin İngiliz donanma amirali Fisher, donanmayı güçlendirme ve yenilemenin yanında, donanmada petrol kullanımını düşüncelerine dayanak bulmak açısından ve somut kaynaklara ulaşmak için müteşebbis

⁸ D’Arcy ile yapılan imtiyazın tüm maddeleri için ayrıca bkz. SÂKMÂ, Unvân: İmtiyâznâmçe-yi Neft, Mum, Tabii’-yi Madenî, Şomâre-yi Sened: 2254475, Menba’: 5/32476.

⁹ Bu şirket daha sonra “Concessions Syndicate Ltd”e dönüşmüştür.

D’Arcy ile temas kurdu. Onu, petrol temin etmesi yönünde teşvik etti. D’Arcy’nin İran’da petrol bulunduğuna dair birtakım kanıtlar sunması ise amirali umutlandırdı (Jones, 1981, s. 15). Öyle ki Fisher, bu hususta D’Arcy’ye finans desteği verilmesini gündeme getirdi (Üzel, 2006, s. 85). Böylece İngiltere’nin İran petrollerine yönelik siyaseti resmîyet kazanmış oldu.

İngilizlerin Bahtiyârî Kabileleriyle Olan Petrol İlişkisi

Kabile yaşantısı bakımından İran’daki en büyük aşiretler arasında yer alan Bahtiyârîler¹⁰ İran tarihinin çeşitli dönemlerinde adından söz ettirmiştir. Ahvâz’dan İsfahan’a kadar İran’ın güneybatı bölgesinde yaşayan ve kısmen göçebe olan bu topluluk, merkezî yönetimin ve hatta sömürge devletlerin otoritelerine karşı başkaldırmaları ve problem çıkarmaları ile meşhurdur. Bu problemlerin başında ise güvenlik yer almaktadır. Bahtiyârî aşiretlerinin zaman zaman otoriteye başkaldırmaları, bölgenin merkeze uzak olması ve hükûmetin müdahaledeki yetersizlikleri onlara karşı birtakım tavizlerin verilmesine sebep olmuştur.

Kaçarlar devrinde İngiliz hükûmeti başlangıçta İran’ı, Çarlık Rusya’sı ile Kraliyet kolonisi olan Hindistan arasında sadece tampon bir bölge olarak görüyordu. Bu nedenle İngiltere, İran’a yatırım yapmak için çok istekli değildi. Sonradan İran’da petrolün bulunmasıyla, merkezî hükûmeti zayıflatma ve kendi otoritelerini kurma çabasında olan İngilizler bölge kabilelerini destekleme yoluna gittiler. İran hükûmetinin bu yıllardaki siyasî ve askerî yapısına bakıldığında hükûmetin zayıflığı açıkça gözlemlenmekteydi. Bir yandan merkezî hükûmetin zayıflığı ve diğer yandan İran toplumundaki aşiret gerçeği, D’Arcy Petrol Şirketi’nin Bahtiyârîlerle ilişkisini ortaya çıkardı (Abtahi, “Britain, Oil & Bakhtiaries”, 2020).

İngilizlerin Bahtiyârî kabileleri ile ilk teması 1903 yılında D’Arcy’nin mühendisi Reynolds’un petrol araştırmaları için İran’ın güneybatısına gitmesi ile başladı. Bahtiyârî hanlarından bazıları kendilerini bölgenin yöneticisi olarak nitelendirmişti. Böylece ilişkilerin seyri İran hükûmetinden ziyade, İngilizlerle Bahtiyârî hanları arasında şekillenmeye başladı (Sadıgı, “Karârdâd-i Şirket-i Neft-i Bahtiyârî”, 2020).

Bahtiyârî kabileleri ile İngilizlerin petrol üzerindeki ilişkisi Bahtiyârîler için sosyal, ekonomik ve politik gelişmeler içeren temel bir öneme sahipti. İlerleyen süreçte değer kazanan İran’daki petrol bölgeleri, Bahtiyârî kabilelerinin yaşam alanlarıyla kesişiyordu. Özellikle Mescid-i Süleyman, Ahvâz ve Abâdân’a uzanan bu geniş alanda yer yer Bahtiyârîler hüküm sürmekteydi. Bu tesadüf onların uzun bir aradan sonra yeniden İran’ın siyaset sahnesinde rol oynamalarına vesile oldu. Bahtiyârîlerin kış meralarında petrol yataklarının açılması, kabilelerin genişleyen dünya ekonomisine dahil olmasını hızlandırarak Bahtiyârî hinterlandını açtı (Khazeni, 2009, s. 161-162).

D’Arcy imtiyazının alınmasından sonra, 1902 yılında Kasr-i Şirin’de birtakım sondaj çalışmalarının gerçekleştirildi. Bu sondaj çalışmalarında dikkate değer miktarda petrole ulaşılamayınca, arama çalışmaları sonraki yıllarda Bahtiyârîlerin yoğun olduğu Mescid-i Süleyman dolaylarına kaydırıldı (SÂKMÂ, Şomâre-yi Sened: 1352982, Menba’: 240/7300, s. 4). Ancak Mescid-i Süleyman’daki petrol zengini toprakların Bahtiyârîlerin nüfuz alanında yer alması ve Bahtiyârî aşiretlerinin petrol arama çalışmalarını sekteye uğratması, İngilizleri bölge hanlarıyla bir anlaşma yapmaya zorladı. Yapılan görüşmeler neticesinde (William Knox D’Arcy adına) Concessions Syndicate Ltd. (İmtiyazlar Sendikası)¹¹ ile Bahtiyârî hanları arasında 15 Kasım 1905 tarihinde bir anlaşma imzalandı (FO 416/42; Garthwaite, 1972, s. 33-34). Söz konusu anlaşma Samsam es-

¹⁰ Bahtiyârîlerle ilgili detaylı bilgi için ayrıca bkz. Ross, E. (1921). *A Lady Doctor in Bakhtiari Land*. London: Leonard Parsons Press; Digard, J. P., vd. (Çevrimiçi: 12. 11. 2020). Bahtiyârî Tribe, Erişim Adresi: <https://www.iranicaonline.org/articles/bakhtiari-tribe>; Bahtiyârî bölgesini gösteren harita için ayrıca bkz. IOR/L/MIL/17/15/10/1, f 81.

¹¹ Concessions Syndicate Ltd., D’Arcy ve Strathcona ile birlikte 1905 yılının mayıs ayında 100.000 sterlin sermaye ile kurmuştur. Böylece D’Arcy, ihtiyacı olan malî desteği elde etmiştir. Konu ile ilgili ayrıca bkz. Ahmed Lengrodi. (1385 h.ş.). *Merdân-i Neft*. Tahran: İntişârât-i Kevîr, s. 158; B. S. McBeth. (1985). *British Oil Policy 1919-1939*. London: Frank Cass, s. 6.

sultan, Şabab es-Sultana, Serdar Esad, İl-Han ve İl-begi gibi yüksek aşiret liderleri ile (Ferrier, 1982, s. 76) mühendis George Reynolds arasında imzalanmıştır. Bu esnada İngiliz konsolos J.R. Preece de orada bulunmuştur (Cohoon, 2017, s. 34). Anlaşma maddelerinin çevirisi İngiliz konsoloslugu tarafından harfi harfine olacak şekilde gerçekleştirilmiştir (FO 416/42). Anlaşma hükümleri genel olarak şu şekildedir:

1. *Anlaşma beş yıl yürürlükte kalacaktı ve bu süre zarfında şirket (Concessions Syndicate) petrol arama, yol, boru hattı ve ev inşa etme vb. haklara sahip olacaktı. Sulama yapılan ve tarıma elverişli tüm araziler hanlar tarafından makul fiyatlarla şirkete satılacaktı. Tarıma uygun olmayan araziler ise bedava olacaktı. Bina ve konutların yapıldığı her yerde, her birinde 10'ar muhafızın olduğu iki kule inşa edilecekti.*
2. *Şirket, hanlara üç ayda bir 500'er sterlin taksitler halinde yıllık 2000 sterlin ödeyecekti. İlk ödeme, sözleşmenin imzalanmasının hemen ardından gerçekleşecekti. Bunun karşılığında hanlar Bahtiyârî topraklarında gerçekleşebilecek olan herhangi bir hırsızlıktan ve hasardan sorumlu olacaktı. Petrol bulunmadan önce hanlar sondaj yapılacak bölgede iki muhafız görevlendireceklerdi. Petrol bulunduğu takdirde ise hanlar, sondaj yapılacak her nokta için gerekli görüldüğü kadar muhafız görevlendirmek zorundaydılar.*
3. *Bahtiyârî bölgesinde yeterli miktarda petrol bulunması durumunda, D'Arcy imtiyazı yürürlükte kaldığı sürece Bahtiyârîlerle yapılan anlaşmanın şartları bağlayıcı olmaya devam edecekti.*
4. *Petrol bulunduğu takdirde dönecek olan boru hattı için şirket hanlara koruma ücretini yıllık 3000 sterline çıkaracaktı.*
5. *Petrolün keşfi gerçekleşikten sonra, Bahtiyârî ülkesinde (bölgesinde) petrolü işletmek için bir veya daha fazla şirket kurulduğu ve petrol boru hattı döşendiği takdirde şirket (yani Concessions Syndicate), kurulacak şirket veya şirketlerin tüm âdi hisselerinin %3'ünü hanlara vermek zorunda olacaktı ve söz konusu hisseler tam olarak ödenecekti.*
6. *Hanların çalışanları (muhafızlar vs.) görevlerinde başarısız olursa, şirket herhangi bir kayıp için tazminat talep etme hakkına sahip olacaktır. Petrol kuyularının herhangi bir zarar sebebiyle çalışamaz hale gelmesi neticesinde hangi grubun masrafları üstleneceği hususunda bir anlaşmazlık ortaya çıkarsa hakem olarak İsfahan'daki İngiliz Başkonsolosluğu devreye girecekti.*
7. *D'Arcy imtiyazının sona ermesi halinde şirkete ait tüm binalar hanların mülkü olacaktı (FO 416/42; Ferrier, 1982, s. 76-77).*

Hanlar, kendilerini meşru siyasî otorite ve toprağın gerçek sahipleri olarak göstermişlerdi. Bu sebeple D'Arcy ve Concessions Syndicate Ltd. hanları kolayca kabullendi. İngiliz yetkililer, Concessions Syndicate Ltd. adına kendilerini olaya dahil etmekte tereddüt etmedi (Cronin, 2004, s. 4) ve İsfahan'daki İngiliz Konsolosu Preece sayesinde hanlarla müzakereleri üstlendi (Bagherzade ve Mawer, "The Bakhtiari and the British", 2019).

İngilizler, Bahtiyârîlerle yapılan anlaşmalar ve verilen ödenekleri göz önünde bulundurarak bu bölgede sorun çıkmayacağını ön görüyorlardı (FO 416/112). Lâkin bu anlaşma, İngiltere'nin İran merkezi hükûmetiyle sorun yaşamasına sebep olabilirdi. Bu yüzden İngiltere Dışişleri Bakanlığı meselenin daha fazla büyümesini engellemek amacıyla konunun İran hükûmetine yansıtılmadan halledilmesini istemiştir (Ervan, 2013, s. 18). Çünkü D'Arcy ile 1901'de yapılan imtiyaz anlaşması neticesinde İran hükûmeti, Darcy ve şirketin ihtiyacı olan

güvenliği sağlamak zorundaydı. Ancak dönemin Kaçar yönetimi Tahran dışında kendi güvenliklerini sağlama hususunda bile endişeliydi. Merkezî hükümetin bu vaziyeti Bahtiyârîlerin elini güçlendirirken, aynı zamanda İngilizleri bu kabilelerle anlaşma yapmaya mecbur kılıyordu. Esasen merkezin bu zayıf hali bir yandan İngilizlerin işine gelirken, diğer yandan onları güvenlik ve maddî kayıp hususunda düşünceye sevk etmiştir

Bahtiyârîlerin oluşturduğu güvensizlik ortamı söz konusu anlaşmayı zorunlu kılmıştı. Çünkü Bahtiyârî kabilelerinin İngilizlerin petrol aramalarını sabote etmesi ve bölgedeki isyan hareketleri, D'Arcy imtiyazının çalışmasına olumsuz yansıdı. Ayrıca İran Meşrutiyet Devrimi sırasında İran'ın güneyindeki durum daha da kaotik bir hal aldı. Bölgedeki Arap toplulukları ile Güney Hûzistân'daki Muhammere şeyhi Hazal ve Bahtiyârîler açıkça hükûmete karşı çıktılar. Böylece yerel hanlar ile hükûmet arasında da bir uzlaşma sağlanması zorunluluğu doğdu (Üzel, 2006, s. 87).

İran hükûmeti en başından beri şirketin hanlara olan taahhütlerini tanımayı reddediyordu. Zira hükûmetin 1901 yılında D'Arcy ile arasında imzaladığı bir anlaşma vardı. Lâkin İngiliz konsolosu, hanlarla müzakereleri yürütmeye devam etti. Bu süreçte William Knox D'Arcy de İran hükûmetine veya D'Arcy imtiyazının hükümlerine herhangi bir hakka atıfta bulunmadan (Cronin, 2004, s. 5) hanlarla anlaşmaya vardı (Gâsempur, 1395 h.ş., s. 155).

İngiliz elçiliği, hanlarla yapılan anlaşmanın tanınması için yoğun çaba sarf etti. Ancak İran hükûmeti tavrında tutarlı kalarak hanların herhangi bir anlaşma yapma hakkına sahip olmadığını ve hükûmetin yalnızca D'Arcy Anlaşması'nın hükümlerine bağlı olduğunu ileri sürdü. İran hükûmeti egemenlik ihlallerine karşı çıkmanın yanı sıra, D'Arcy imtiyazı adı altında kendi haklarını baltalayan bazı maddelere de itiraz etti. Hükûmet, hanların petrole sahip olmadıklarını, bu sebeple onlara telif hakkı verilmesinin yanlış olduğunu öne sürüyordu. Ayrıca şirketin, petrol için hanlara %3 ödeme yapmasının yasadışı olduğu ve bu durumun hükûmet tarafından tanınmayacağı ısrarla belirtildi. Bunun yanında İran hükûmeti, hanların petrolü arazilerdeki mülkiyet iddialarını kabul etmedi ve hanların şirkete arazi satma hakkını reddetti. Özellikle D'Arcy imtiyazına atfen bu hakkın zaten İran hükûmetine ait olduğu dile getirildi (Cronin, 2004, s. 5).

Her ne kadar Bahtiyârîlerle Concessions Syndicate Ltd. arasında gerçekleşen anlaşmada Muhammere (Hürremşehr) Şeyhi Hazal'ın imzası yer almasa da o, şirketle Bahtiyârîler arasındaki ilişkiyi ılımlı tutma hususunda önemli rol oynadı. İran hükûmeti ise aşiret bölgelerinde herhangi bir otoriteye sahip olamadığından, söz konusu anlaşmanın dışında yer aldı. Bu durum, İran'ın petrol hususundaki geleceğinin merkezî hükûmetten çok aşiretlerin elinde olduğunun bir göstergesiydi. Aşiretlerin öne çıkmasında özellikle Şeyh Hazal'ın etkisi büyüktü. Onun güçlü karakteri ve İngiliz hükûmeti ile olan dostluğu bir güven ortamı yarattı. Şeyhin bölge topraklarındaki en önemli müzakerecilerden olması ve D'Arcy imtiyazlarına sıkı sıkıya bağlı kalması, bu güven ortamını oluşturan en önemli etkenlerdendi (Cohoon, 2017, s. 23-26).

İngilizler, Bahtiyârî hanları ile kurulacak yakın ilişkilerin petrol bölgelerindeki başarılarının anahtarı olduğunu fark etmişlerdi. Bu sebeple üç önemli adım atılması gerekiyordu. Bunlardan ilki, petrol bölgelerinin satın alınması için bir anlaşmaya varmaktı. İkincisi, boru hatlarının kurulumu ve korunmasını garantiye almak ve üçüncüsü ise, şirkete Bahtiyârîleri ortak etmektir. Bu adımlardan ilk ikisi başarıyla hayata geçirildi (Oskoui, "Oil in Persia and the Bakhtiari", 2020). Özellikle ikinci adıma istinaden, Ahvâz ve Muhammere konsoloslarının aracılığıyla petrol sahalarına (bu bölgeleri korumaları için) Bahtiyârî muhafızları yerleştirildi ve boru hattı güvenceye alındı (FO 416/43). Sonuncu adım ise petrolün bulunduğu 26 Mayıs 1908 tarihinden sonra gerçekleştirildi. Keşfedilen petrolün yeterli miktarda olduğunun anlaşılmasının ardından, kâr elde etmek amacıyla iki şirket kuruldu. Bunlardan biri 13 Nisan 1909 tarihinde 300.000 sterlin sermaye ile oluşturulan Bahtiyârî Petrol Şirketi (Bakhtiyari Oil Company), diğeri ise 14 Nisan 1909 tarihinde kurulan Anglo-Persian

Oil Company'dir (APOC)¹². 1905 yılında Bahtiyârî hanları ile yapılan anlaşmaya göre 300.000 sterlin üzerinden hesaplanan şirket hisselerinin %3'ü (9.000 str) Bahtiyârî hanlarına (İlkhani-Hajji İlkhani'ye) verilmiştir (IOR/L/PS/10/144/2).

Bahtiyârî Petrol Şirketi'nin oluşturulmasıyla hanlar, aşiret içerisindeki mevkilerini muhafaza etmek amacıyla İngilizlerle iş birliği içinde kalmaya devam ettiler (İran-Toplum, Devlet ve Siyaset, 2016, s. 369). Bu ilişkiler Osmanlı belgelerine "*Bahtiyârîlerin İran'ın güneyinde İngilizler adına adeta jandarmalık ettiği*" şeklinde yansımıştır (Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi-1, 2013, s. 288). Hatta 1915 yılında Osmanlı askerlerinin İran sınırını geçip Ahvâz bölgesine doğru ilerlemeleri sonucu, Bahtiyârî Aşireti mensuplarının İngiliz petrol alanlarını korumak adına Osmanlı askerleri ile karşı karşıya gelmeye bile hazır oldukları görülmektedir (BOA, HR. SYS. 2109/7). The Times Gazetesi'ne yansıyan ifadelerle göre ise bu aşiretler her ne kadar birçok tahribata ve düzensizliğe sebep olmuş olsalar da Kaçarların bölgeye nüfuz edememesi sebebiyle, aşiretlerin bölge hakimiyetini ele geçirmeleri onları bir anlamda medenileştirmiştir. Ayrıca zengin olma hayali peşinde koşan aşiret liderleri böylece uzlaşmaya daha açık hale gelmişlerdir (The Times, (24. 06. 1914), s. 7).

Birinci Dünya Savaşı'nın ilk dönemlerinde Osmanlı Devleti, Bahtiyârîlerin İngilizlerle olan ilişkilerini zayıflatmak adına aşiretin Tahran'daki reisleri ile iletişime geçti. Hatta bu hususta Bahtiyârî Aşireti mensuplarına silah yardımı yapılması dahi gündeme geldi. Buradaki amaç, Osmanlı Devleti'nin İran sınırları dahilindeki bölgelere müdahale etmesi durumunda Bahtiyârîlerin kendilerine karşı bir direnişte bulunmasını engellemektir. Ancak Bahtiyârîler bunun karşılığında İngiliz himayesindeki petrol alanlarına zarar gelmemesi hususunda bir teminat istediler. Osmanlı Devleti ise bu hususta mezkûr bölgelere zarar gelmeyeceğine dair söz verdi. Petrol bölgelerinin korunmasına yönelik İngilizlerden ücret alan aşiret, hem Osmanlı Devleti'nin yanında gibi gözükmüş hem de İngilizlerden elde ettiği menfaatleri kaybetmek istememiştir. Sarısamân'ın ifadesiyle; Bahtiyârîlerin kendi çıkarları doğrultusunda ikiyüzlü bir siyaset anlayışı güttükleri göze çarpmaktadır (Sarısamân, 1997, s. 299-301).

İlerleyen süreçte İngilizler, İran'ın güneybatısında yer alan Hûzistân Eyaleti'nde güvenli bir şekilde petrol boru hattı döşemek, petrol tasfiyehanesi kurmak ve Basra Körfezi kıyısında liman yapmak için Arap Aşiret reislerinden Şeyh Hazal ile anlaşmaya vardı. İngilizlerin aşiretlerle yaptığı tüm anlaşmalar, İran hükûmetinin isteği dışında gerçekleşip İran'ın egemenliğini ihlal ve tehdit etmiştir (İran-Toplum, Devlet ve Siyaset, 2016, s. 369).

Ayrıca İngilizler bu yerel kabileleri farklı amaçlar için de kullanma çabasına girmişlerdir. Rusların güneye inme arzularını engelleme yolunda önlemler geliştiren İngiltere, (Bahtiyârîler ve Hazal gibi) yerel kabileleri bu amaç doğrultusunda kullanma stratejisi izlemiştir. (Bidwell, July 1921-June 1922, s. 81).

Şeyh Hazal ile Kurulan İlişkiler

Aşiretleri sadece birer bölgesel unsur olarak tanımlamak tek başına yeterli değildir. Bunun en önemli göstergesi, İran'daki bölge aşiretlerinin İngiltere ile kurduğu ilişkiler ve buna bağlı olarak bölgesel petrol güvenliğinin teminidir. Buna göre taşradaki ilişkilerin kategorileri şu açılardan ele alınabilir: Toprak ağaları, aşiret liderleri, siyasî müttefikler ve düşmanlar. Kabilelerdeki bu ilişkileri anlamak özel bir önem taşımaktadır. Örneğin; Tahran merkezî hükûmeti ilginç bir şekilde petrol geliştirme veya boru hattının döşenmesi konusunda müzakereci olmamıştır. Ancak Abâdân Rafinerisi, Şeyh Hazal'ın İngiltere ile ilişkilerini sağlamlaştırmak açısından stratejik bir öneme sahiptir (Cohoon, 2017, s. 50-51). Bu sebeple İngiltere, enerjisini

¹² İngiltere, ilerleyen süreçte APOC'un %51 hissesini satın almıştır.

merkezî otoritesi zayıf olan İran hükûmeti ile uzlaşma yolunda harcamak yerine bölge aşiret lideri Şeyh Hazal ile anlaşmak için sarf etmeyi uygun görmüştür.

İran'ın Hûzistân bölgesinde önemli bir nüfuza sahip olan Şeyh Hazal adeta özerk bir yönetici gibiydi. O, bölgede söz sahibi olmasının yanı sıra merkezî hükûmet karşısında da başına buyruk bir siyaset izlemiştir. Tahran hükûmeti ise Şeyh'e herhangi bir şekilde hükmedememiş ve ondan vergi alamamıştır (Mudiriyyat al-I'lan al-Ammah, 1969, s. 18).

İngilizler, (petrol gelirlerinin işletilmesi adına 1909 yılında kurulan ve sonradan kendi bünyelerine aldıkları) Anglo-Persian Oil Company'nin Muhammere topraklarında petrol arama faaliyetlerini sürdürebilmesi için Şeyh Hazal ile iyi ilişkiler kurmak zorunda olduklarını biliyorlardı (FO 416/47). Bu hususta bölgede etkin olarak görev yapan İngiliz subayı Percy Cox, İngiltere'nin stratejik çıkarlarını korumak ve yerel güçlerin ilerlemesini engellemek için İran'ın güneyinde çalışmalar gerçekleştirdi. Çünkü körfezin kontrolü APOC'un gelişimi açısından oldukça önemliydi. Cox, bu amaçla bölgenin muteber liderlerinden Şeyh Hazal ile yakın ilişkiler geliştirdi. Böylece Hazal'ın hâkim olduğu topraklarda (Abâdân'da) bir rafineri ve petrol boru hattı kurma izni almayı başardı. (Safiri, "Cox, Percy Zachariah", 2012).

Hazal ile kurulan ilişkiler petrol siyasetinin geleceği açısından büyük önem taşıyordu. Zira 1908 senesinden sonra petrol çıkama çalışmaları giderek hızlanmış ve elde edilen petrolün borularla Abadan'a taşınması gerekmiştir. Bu hususta bölgede etkinliğini gösteren Şeyh Hazal ile anlaşmaya varılmış ve petrol nakil işlemleri güvenceye alınmıştır (Karadeniz, 2006, s. 254). Ancak Şeyh Hazal'ın kendi bölgesi için birtakım endişeleri vardı. Bunlardan biri İran hükûmetinin, Muhammere'deki gümrük idaresinin kontrolünü doğrudan devralma kararıydı. Yeni merkezileştirilmiş Gümrük Bakanlığı idaresinde, Hükûmet tarafından özel olarak Belçikalı memurların görevlendirilmesi ve böylece Hazal'ın bölgedeki etkinliğinin kırılması amaçlandı. İran hükûmetinin bir diğer amacı kabilelerin silahlı direnişini kıskırtmak ve Karun Nehri üzerindeki İngiliz ticaretine zarar vermektir (Stebbins, 2019, s. 113). Bu ve benzeri endişeler sebebiyle Şeyh Hazal bir süre İngilizlerle yaptığı anlaşmanın İran hükûmeti tarafından duyulmasını istemedi. Hatta İngilizlerin hemen işe koyulmalarını talep etti. Muhtemel bir huzursuzluğun önlenmesi adına Cox, onun bu isteklerine olumlu cevap verdi (FO 416/41).

İngilizler, kendi ticarî ve siyasî çıkarlarını korumak için İran hükûmetinin aleyhinde hareket etmeye kararlıydılar. İngiliz hükûmeti yetkililerinin yardımıyla APOC, İran'daki imtiyaz alanlarını çevreleyen topraklarda bağımsız bir güç olarak ortaya çıkıyordu. Bu durum, özellikle şirketin sondaj ve petrol çıkarma faaliyetlerinin bulunduğu Hûzistân ve Bahtiyârî bölgelerinde belirginleşmekteydi. İngilizler amaçlarına ulaşmak adına Şeyh Hazal'ı İran hükûmetine karşı kıskırtıp Hûzistân bölgesinde özerk bir Şeyhlik kurmaya teşvik etti. Böylece petrol bölgelerini güvenli bir şekilde İngiliz kontrolüne almayı hedeflediler (Majd, 2011, s. 242).

Şeyh Hazal, kendi bölgesinde nüfuzu tamamen ele almıştı ancak APOC'un Hûzistân bölgesinde faaliyet göstermesiyle birlikte bölgeye Fars işçiler yerleştirildi. Bu durum Hazal'ı bir müddet endişelendirse de bu hususta bir problem yaşanmadı. Şeyh'e tâbi bölge Arapları ise buldukları alanları korumak için petrol çalışma sahalarında görev almayı kabul etmedi. Şeyh Hazal'a bağlılıklarını bildirip, aşiretlerinden ve topraklarından vazgeçmediler (Mudiriyyat al-I'lan al-Ammah, 1969, s. 22). Zira İran'ın Hûzistân bölgesi, Bahtiyârî topraklarına göre daha farklı değerlendiriliyordu. Bölge halkı oldukça fanatikti. Her ne kadar bu topraklar üzerinde Şeyh Hazal'ın kontrolü etkili olsa da yaşanabilecek herhangi bir olumsuzluğa karşı güvence vermek zordu. Bu sebeple İngilizler temkini elden bırakmamış, bölgenin güvenliğini sağlamak adına başka önlemler de almışlardır (FO 416/112).

İngilizler, topraklarında petrol bulunan Şeyh Hazal'ın dostluğundan emin olmak istiyorlardı. Bu sebeple Şeyh Hazal'a bol miktarda para ve birçok hediye sundular. İngiliz danışmanlar Şeyh Hazal'ı neredeyse hiç yalnız bırakmadı. Şeyh Hazal da İngilizlerin tavsiyesi dışında yahut onların onayı olmayan hiçbir emri imzalamadı. Hazal'ın hem askerî hem de siyasi olarak İngiltere'ye sağladığı yardım oldukça büyüktü. Bu nedenle İngiltere, hizmetleri karşılığında ilerleyen süreçte Şeyh Hazal'ın bağımsızlığını tanıyacağına dair teminat vermiştir (Mudiriyyat al-I'lan al-Ammah, 1969, s. 39-40).

İngilizlerin desteğini arkasına alan Hazal, buna karşılık kendi bölgesindeki arazilerde İngilizlerin rahatça maden araştırması yapabilmesi adına elinden gelen her türlü kolaylığı sağladı. Şirketin araştırmalar için bir nakliye ağı kurması gerekiyordu. Bu yüzden çeşitli yolların yapılması ihtiyacı hasıl oldu. Ayrıca petrol boru hattı tesisi için de şirketin arazi temin etmesi gerekmişti. Tüm bu ihtiyaçların karşılanması hususunda Şeyh Hazal şirkete garanti verdi. Bu amaçla ziraat faaliyetleri dışında kalan araziler APOC için tahsis edilmiş, ayrıca bu arazilerin gelecekte şirketin elinden alınmaması konusunda anlaşma yapılmıştır (SÂKMÂ, Şomâre-yi Kitâbşenâsî-yi Millî: 240022364, Şenâse-yi Kod-i Kitâb: 1368013, Menba': 240/22364).

Şeyh Hazal'ın durumu özellikle bölge stratejisi için hassas bir konuydu. Hazal, 19. yüzyılın sonlarında etnik açıdan karışık Hûzistân Eyaleti'nde Arap kabilelerinin lideri olmuş ve fiilî konumu sonradan, kendisini Muhammere'nin valisi olarak atayan İran hükûmeti tarafından tanınmıştır. O, bölgedeki nüfuzunu kademeli olarak artırmış ve aynı zamanda petrol şirketi ve İngiliz hükûmeti ile olan bağlantıları nedeniyle büyük servet kazandı. Hazal, Birinci Dünya Savaşı'nda kendisini petrol zengini Hûzistân'ın adeta özerk hükümdarı ilan etti. Bu durum, Hûzistân'ı İran'dan ayırmak ve Hazal'ı bir Körfez Şeyhliği hükümdarı olarak görmek isteyen İngiltere için son derece isabetli oldu (Cronin, 2010, s. 298). Osmanlı Devleti ise bu durumdan oldukça rahatsızdı. Zira Osmanlı'nın İran Sefiri, Şeyh Hazal'ın İngilizlerle ilişkisinin farkındaydı. Bu sebeple Osmanlı Devleti, Hazal'ın İngilizlere alet olmasına mahal vermemek adına onu kendi tarafına çekmek istemiş ancak tam bir netice alamamıştır (BOA, DH.EUM.7.Şb 2/34).

Sonuç

İran petrol rezervlerinin ve nakil alanlarının Bahtiyârî ve Hazal aşiretlerinin nüfuz bölgesinde yer alması, aşiretleri İngiltere gözünde önemli bir konuma getirmiştir. Bu vesileyle İngilizlerin petrol özelinde İran'daki aşiretlerle ilişkiler geliştirmesi birtakım sosyal, politik ve ekonomik sonuçlar doğurmuştur. Aşiretlerin petrol bölgeleri üzerinde yer alması, onların uzun bir süreden sonra yeniden İran'ın siyaset sahnesinde rol oynamalarına imkân tanımıştır. Ayrıca aşiretlerin genişleyen dünya ekonomisine dahil olmasını hızlandırarak bölgesel hinterlandı arttırmıştır.

Petrol imtiyaz anlaşmasının esas muhatabı İran hükûmeti olmasına rağmen petrol bölgelerinin aşiretlerin nüfuz alanında yer alması ve onların petrol arama çalışmalarını sabote etmesi, İngilizleri bölge hanlarıyla anlaşma yapmaya mecbur kılmıştır. Bu durumun İran'ın merkezî otoritesini sarsarken, aşiretlerin özerklik alanını arttırmasına sebep olduğu dikkati çekmektedir. İngiltere ise aşiretlerle gerçekleştirdiği anlaşmayı kendince haklı bir zemine oturtmuştur. Zira İran hükûmeti ile müteşebbis D'Arcy arasında yapılan anlaşmada İran yönetimi güvenliği sağlama teminatı vermiştir. Ancak İran'ın genelindeki güvenlik problemleri ve merkezî hükûmetin zayıflığı buna imkân tanımamış, İngiltere aşiretlerle anlaşma yapmak zorunda kalmıştır. Bu durumun bir anlamda İngiltere'nin çıkarına olduğu ve İran'ın otoritesini daha da zayıflatmak için bir fırsat olarak algılandığı göze çarpmaktadır. İran ise İngilizlerle aşiretler arasındaki her türlü ittifakı reddetmiş ve aşiretlere petrol gelirlerinden pay verilmesinin D'Arcy imtiyazı hükümlerine aykırı olduğunu dile getirmiştir. Fakat bu itirazların sürecin genel gidişatına herhangi bir tesiri olmamıştır. İran hükûmeti taraflar arasındaki anlaşmaları engelleyememiştir.

İngilizlerin aşiretlerle yaptığı tüm anlaşmalar, İran hükûmetinin isteği dışında gerçekleşip İran'ın egemenliğini ihlal ve tehdit etmiştir. İran'ın ise petrol konusunda neredeyse hiçbir söz hakkı olmaması, dış sermayeye ne kadar muhtaç olduğunun açık bir göstergesidir. Tüm bu süreçler İngiltere tarafından dikkatlice yönetilmiş ve İran kendi kaynakları hususunda uzun bir müddet bağımsız bir politika izleyememiştir.

Kaynakça

- Abtahi, A. (17. 11. 2020). *Britain, oil & bakhtiaries*. Erişim Adresi: http://www.iichs.ir/enNews_1534_Britain,-Oil-&-Bakhtiaries_theme/en/?id=1534.
- Akkaya, A. (2016). *Geçmişten günümüze Orta Doğu'da Petrol Savaşları ve Devlet sistemlerine etkileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Konya.
- Alkin, K., Atman, S. (2006). *Küresel petrol stratejilerinin jeopolitik açıdan dünya ve Türkiye üzerindeki etkileri*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Bacon, R. (1916). *The American petroleum industry*. (Vol. 1-2). London: McGraw-Hill.
- Bagherzade, N., Mawer, C. (27. 12. 2019). *The Bakhtiari and the British: Oil in SW Persia*, SOAS University of London, Erişim Adresi: <https://www.soas.ac.uk/gallery/bakhtiari-kuch/oil/commentary/>.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi: BOA. *Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Yedinci Şube (DH.EUM.7.Şb): 2/34*.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi: BOA. *Hariciye Nezareti-Siyasî (HR. SYS.): 2109/7*.
- Bidwell, R. (A Troubled Year July 1921-June 1922). *Turkey, Iran and The Middle East 1918-1939*. British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers From The Foreign Office Confidential Print, Part: 2, Series: B, 17, Persia 2: Uiversty Publications of America.
- Brown, W. (2003). *The Royal Navy's fuel supplies 1898-1939: The transition from coal to oil*. (Doctor of Philosophy-PhD Thesis). King's College London (University of London), London.
- Cohoon, M. (2017). *The imperial frontier: Tribal dynamics and oil in Qajar*. (A thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts in International Studies) Middle East, University of Washington.
- Cronin, S. (2010). *Soldiers, shahs and subalterns in Iran (opposition, protest and revolt, 1921-1941)*, New York: Palgrave Macmillan.
- Cronin, S. (Jul., 2004). The politics of debt: The Anglo-Persian Oil Company and the Bakhtiyari Khans. *Middle Eastern Studies*, 40(4), 1-31. DOI: 10.1080/00263200410001700293
- Digard, J. P., vd. (Çevrimiçi: 12. 11. 2020). *Bakhtiari Tribe*, Erişim Adresi: <https://www.iranicaonline.org/articles/bakhtiari-tribe>.
- Engdahl, W. (2004). *A century of war (Anglo-American oil politics and the new world order)*. London: Pluto Press.
- Ervan, E. (2013). *İngiltere-İran ilişkilerinde petrol: 1901-1954*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir.
- Esnâd-i Neft* (1330 h.ş.). Tahran: İdâre-yi Külli İntişârât ve Teblîgât.
- Fanchi, R., Fanchi, C. (2016). *Energy in the 21st century (4th edition)*. Singapore: World Scientific.
- Farrokh, K. (2011). *Iran at war 1500-1988*. USA: Osprey Publishing.
- Ferrier, R. W. (1982). *The history of the British petroleum company-I (The Developing Years 1901 1932)*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Findık, M. (2012). *Between the order and disorder: The problem of nationality among Ottoman-Iranian tribes in the Hamidian Era*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Foreign Office (FO): 416/43, 416/112, 416/41, 416/112, 416/42, 416/47.
- Fürûzân, M. (1342 h.ş.). *اقتصاد نفت. İktisâd-i neft*. yyy: Şirket-i Sehâmî-yi Neşr-i Endişe.
- Garthwaite, G. (1972). The Bakhtiyari Khans, the Government of Iran, and the British, 1846-1915. *International Journal of Middle East Studies*, 3(1), 24-44. Erişim Adresi: https://www.jstor.org/stable/162354#metadata_info_tab_contents.
- Gâsempur, S. (Bahâr 1395 h.ş.). *بختیاری ها و قرارداد داریسی. Bahtiyârihâ ve Karârdâd-i D'Arcy. Tahkikât-i Cedîd der Ulûm-i İnsânî*, 3(2), 151-160. Erişim Adresi: <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1164830/%D8%A8%D8%AE%D8%AA%DB%8C%D8%A7%D8%B1%DB%8C-%D9%87%D8%A7-%D9%88-%D9%82%D8%B1%D8%A7%D8%B1%D8%AF%D8%A7%D8%AF-%D8%AF%D8%A7%D8%B1%D8%B3%DB%8C>.
- Giritli, İ. (1975). *Orta Doğu-petrol, Kıbrıs ve Türkiye*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Golyer, E. (1938). Historical notes on the developmant of the technique of prospecting for petroleum. *The Science of Petroleum*, 1, 268-275.
- Göksu, E. (1971). *Petrol jeolojisi*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Matbaası.
- Gresh, A., Vidal, D. (1991). *Orta Doğu (Mezopotamya'dan Körfez Savaşı'na)*. Hamdi Türe (Çev.). İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Güyağüler, T. (1984). Uluslararası birimler sistemi. *Madencilik*, 23(1), 43-54.
- India Office: IOR/L/PS/10/144/2; IOR/L/MIL/17/15/10/1, f 81; IOR/R/15/6/445.
- Jones, G. (1981). *The state and the emergence of the British oil industry*. London: The Macmillan Press.
- Karadeniz, Y. (2006). *İran'da sömürgecilik mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795-1925)*. İstanbul: Bakış Yayınevi.
- Kaya, M. (2008). Orta Doğu'da petrol savaşlarının başlama noktası ve İngiltere'nin İran petrollerini kontrolü altında tutma çabaları, *Demokrasi Platformu*, 4(14), 235-242. Erişim adresi: <https://www.demokrasiplatformu.com/dergi/article/download/122/117>
- Khazeni, A. (2009). *Tribes and empire on the margins of nineteenth-century Iran*. London: University of Washington Press.
- Kocatürk, Ö. (2011). İngilizlerin Irak ve Basra bölgesindeki faaliyetleri (1913-1914). *Turkish Studies*, 6(3), 1449-1462. DOI: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.2058>.
- Lengrodi, A. (1385 h.ş.). *مردان نفت. Merdân-i Neft*. Tahran: İntişârât-i Kevîr.
- Losev, S., Tyssoysky, Y. (1984). *The Middle East: oil and policy*. Dmitry Svetsitsky (Çev.). Moscow: Progress Publishers.
- Majd, M. (yyy). *Great Britain & Reza Shah (The plunder of Iran, 1921-1941)*. Florida: University Press of Florida.
- McBeth, B. S. (1985). *British oil policy 1919-1939*. London: Frank Cass.
- Ministry of Information Directorate General of Information. (1969). *History of Arabistan and The Status Quo in Iran*, Iraq: Al-Hurriyah Printing House Al-Jamhurriya Press. Erişim adresi: <https://archive.org/details/HistoryOfArabistanAndTheStatusQuoInIranMinistryOfInformation/page/n1/mode/2up>
- Oskoui, B. (15. 11. 2020). *Oil in Persia and the Bakhtiaris*, Erişim Adresi: <http://www.bakhtiarfamily.com/oil.php>.

- Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi-1.* (2013). Yayın Nu: 130, İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.
- Ross, E. (1921). *A Lady Doctor in Bakhtiari Land.* London: Leonard Parsons Press.
- Rouhani, F. (1994). *D'Arcy, William Knox*, Erişim Adresi: <http://www.iranicaonline.org/articles/darcy-william-knox>.
- Sadıği, Y. (10. 08. 2020). *قرارداد شرکت نفت بختیاری با انگلیسی ها. Karârdâd-i Şirket-i Neft-i Bahtiyâri ba İngilîsî ha.* Erişim Adresi: <http://www.petromuseum.ir/content/25/%D9%83%D8%A7%D9%88%D8%B4-%D8%AF%D8%B1-%D8%AA%D8%A7%D8%B1%D9%8A%D8%AE-%D9%86%D9%81%D8%AA/4125/%D9%82%D8%B1%D8%A7%D8%B1%D8%AF%D8%A7%D8%AF-%D8%B4%D8%B1%DA%A9%D8%AA-%D9%86%D9%81%D8%AA-%D8%A8%D8%AE%D8%AA%DB%8C%D8%A7%D8%B1%DB%8C-%D8%A8%D8%A7-%D8%A7%D9%86%DA%AF%D9%84%DB%8C%D8%B3%DB%8C-%D9%87%D8%A7>.
- Safiri, F. (2012). *Cox, Percy Zachariah*, Erişim Adresi: <http://www.iranicaonline.org/articles/cox-sir-percy>.
- Sarısamam, S. (1997). Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Bahtiyari Politikası. *OTAM*, 8, 295-318. DOI: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/114284>
- Sâzmân-i Esnâd ve Kitâbhâne-yi Millî-yi Cumhûrî-yi İslâmî-yi Îrân (SÂKMÂ). *سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران*. Şomâre-yi Kitâbşenâsi-yi Millî: 240022364, Şenâse-yi Kod-i Kitâb: 1368013, Menba': 240/22364.
- Sâzmân-i Esnâd ve Kitâbhâne-yi Millî-yi Cumhûrî-yi İslâmî-yi Îrân (SÂKMÂ). *سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران*. Şomâre-yi Sened: 1352982, Menba': 240/7300.
- Sâzmân-i Esnâd ve Kitâbhâne-yi Millî-yi Cumhûrî-yi İslâmî-yi Îrân (SÂKMÂ). *سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران*. Şomâre-yi Sened: 2254475, Menba': 5/32476.
- Stebbins, H. (2019). *British Consuls And "Local" Imperialism in Iran, 1889-1921*, (A Dissertation Submitted to the Faculty of the Division of the Social Sciences in Candidacy for the Degree of Doctor of Philosophy Department of History). Chicago.
- Tangör, B. (ed.). (2016). *İran (toplum, devlet ve siyaset)*. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.
- The Times, (24. 06. 1914). Erişim Adresi: <https://kutuphane.dpu.edu.tr/index/sayfa/6415/the-times-digital-archive-1785-2011>.
- Üzel, M. (2006). *British Sea and Oil Policy in The Persian Gulf 1909-1914.* (A Thesis for The Degree Master of Arts). The Graduate School Social Sciences of Middle East Technical University, Ankara.
- Yergin, D. (2017). *Petrol-para ve güç çatışmasının epik öyküsü.* Kamuran Tuncay (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Extended Abstract

Purpose

This study aims to reveal the development of British oil policy on Iranian tribes and thus to clarify the influence of England on Iran's internal dynamics.

The emergence of the oil industry in the 19th century and the changing shape of oil requirements led the states in the industrialization process to seek oil. One of these states is England. Britain's desire to obtain oil has transformed Iran-Britain relations to new dimension.

The relationship of England with these tribes and the oil policy developed through them constitute the main axis of our study. In this regard, the study will basically discuss and seek answers to the following main questions:

- What is the origin of the relations of the tribes in Iran with England?
- In what direction are the common interests of the parties shaped?
- What is the position of the Iranian government in the relations of the tribes with the British?

Design and Methodology

The study has been conceptually prepared by taking chronology into consideration. The nature of the subject has been kept in the foreground and the chronological order has been ignored from time to time. However, conceptual integrity and semantic integrity have been observed, and the study has been shaped in this way. In addition, the data collection processes were carried out by literature review method. The processing of the data in question has been treated as a separate process. In particular, the sources and archival records of the subject related to Iran have been obtained from Tehran libraries and the National Archive of Iran. The British documents were obtained through the Qatar Archives database and through the Adam Methew database. The Ottoman documents included in the study were obtained from the Presidential Ottoman Archive. In addition, current records, electronic Internet addresses, theses, articles and some reports have also been used. In the preparation of the study, Iranian-England and Ottoman archive records, current sources and period sources were used by the literature review method. In addition, by following a subject-centered method, the divisions are handled chronologically and conceptually. Case studies are case studies to better understand a situation. Instrumental case studies, on the other hand, are done to understand or generalize a subject. In these studies, the situation is of secondary importance, it is accelerating and supportive in understanding another subject. In this study, the holistic single case design, which is used to test a well-formulated theory with a single unit of analysis, and studying unique and contradictory cases, was used. In addition, exploratory, explanatory and descriptive structures were prioritized.

Findings

The appreciation of Iranian oil has increased the importance of the Bakhtiari and Hazal tribes located on the oil regions. The British's development of relations with the tribes in Iran, especially oil, had some social, political and economic consequences on them. The fact that the tribes are located on the oil regions has enabled them to play a role in Iran's political scene after a long time.

The fact that the oil regions were in the sphere of influence of the Bakhtiari tribes and that the Bakhtiari tribes interrupted their oil exploration efforts forced the British to make an agreement with the khans of the region. While this situation shook the authority of the central Qajar administration, it increased the autonomy area of the Bakhtiaris. In this way, the Khans saw themselves as the legitimate political authority and the real owners of the land.

Apart from the Bakhtiari tribes, another power that has a significant say in the region is Sheikh Hazal and his supporters. His potential strength and his friendship with the British government created an atmosphere of trust. In the following process, the British thought of laying an oil pipeline, establishing a refinery and building a port on the Persian Gulf in the Province of Khuzistan, located in the southwest of Iran, forced them to make an agreement with Sheikh Hazal.

The refinery that the British tried to establish in Abadân has a strategic importance in terms of strengthening Sheikh Hazal's relations with England. For this reason, England has found it appropriate to spend its energy on the regional tribal leader Sheikh Hazal instead of spending its energy on reconciliation with the Iranian government, which has a weak central authority.

All the agreements made by the British with the tribes were made against the will of the Iranian government and violated and threatened the sovereignty of Iran. Therefore the Iranian government cannot have any authority in the tribal areas and is outside the said agreements is an indication that the future of Iran in oil matters is in the hands of the tribes rather than the central government.

Research Limitations

The subject of the study is the intense interest on the internal dynamics of British oil Iran and the internal dynamics of the British. In this way, the study is limited to the period from the 19th model to the first quarter of the 20th and Iran. Of course, the time and place has been wide-ranging to consider the integrity of the historical place and subject.

Implications (Theoretical, Practical and Social)

This study deals with Britain's Iranian oil policy through tribes. Other areas that are missing within the framework of the Iranian oil policy of the British are areas that need to be explored. These can be listed as follows:

- What are the effects of Britain's oil policy on Iran's domestic politics?
- What is the relationship between the Iranian government and local tribes?
- Do the tribes in Iran have relations with Iran's border neighbors?
- Did the Iranian tribes act only against the Iranian government?
- What are the struggles of local tribes with each other regarding Iranian oil?
- How did Britain's Iranian oil policies affect Britain's relations with other major powers?

These and similar issues need research. It is recommended that other researchers illuminate these issues and conduct studies in this direction.

Originality

There are some studies that have been done directly or indirectly on the subject. Our study differs from other studies in this field because it deals with the tribal issue in Iran from foreign policy and political-economic perspectives. Because the studies on the tribes in Iran have generally been dealt with from military and ethnic aspects. In other studies, the subject has been evaluated through border issues. Our study also differs in determining the effects of local tribes in Iran on Iran's internal and external dynamics.

Araştırmacı Katkısı: Alper YILDIRIM (%100).